

نسخه‌شناسی
کتاب‌شناسی

سال هشتم اول دوم
بهار و تابستان ۱۳۹۶

۱۶۵
کتاب‌شناسی

گنج از یاد رفته

بازخوانی مجموعه شماره ۱۵۱

کتابخانه بزرگ آیه الله العظمی

مرعشی نجفی رحمه الله

شیشم
سال شم اول و دوم
بهارستان ۱۳۹۶

۱۵ و ۱۶
کتاب شیعه

شناسی
کتاب شناسی

چکیده: این گفتار به معرفی تفصیلی مجموعه شماره ۱۵۱ کتابخانه آیه الله مرعشی می پردازد. موضوعات کلی این مجموعه نفیس شامل پنج بخش است.

۱. سؤال و جواب های فقهی و اعتقادی؛ گردآورنده: ملا محمد صالح بن محمد محسن اصفهانی مازندرانی (بعد از ۱۲۸۰هـ). ۲. اجازات روایت، گواهی اجتهاد و تقریظ ها؛ درباره همو و آثارش. ۳. فهرست کتاب های کتابخانه اشرف والا. ۴. اصطلاحات صاحب وافی فی الأسانید از علم الهدی. ۵. مسائل مشکل فقهی، حدیثی، تفسیری، اعتقادی و تاریخی. کلیدواژه ها: ملا محمد صالح مازندرانی؛ گفته ها و اسناد، کتابخانه آیه الله مرعشی؛ مجموعه ۱۵۱.

تتضمن المقالة تعريفاً تفصيلياً بالمجموعة الخطية في مكتبة آية الله المرعشي النجفي رحمه الله برقم ۱۵۱، والمواضيع العامة في هذه النسخة عبارة عن:

۱. الأسئلة والأجوبة الفقهية والكلامية، جمعها: الملا محمد صالح بن محمد محسن الإصفهاني المازندراني (ت. بعد ۱۲۸۰هـ). ۲. الإجازات الروائية، وشهادات الاجتهاد وتقاريط الأعلام على مصنفاته. ۳. فهرست مخطوطات مكتبة أشرف والا. ۴. مصطلحات صاحب الوافي في الأسانيد، من تصانيف نجل المصنف علم الهدى. ۵. مسائل مشكلة في الفقه والحديث والتفسير والعقائد والتاريخ.

گنج از یاد رفته بازخوانی مجموعه شماره ۱۵۱ کتابخانه بزرگ آیه الله مرعشی نجفی رحمته الله

گمان مبرکه به پایان رسید کارمغان هزار باده ناخورده در درگ تاک است

فهرست نگاران «مجموعه» را بر نسخه ای اطلاق می کنند که در آن دست کم دو کتاب یا دورساله و بیش از آن موجود باشد.

طبعاً معرفتی چنین نسخه ای، در قبال هریک از رساله های موجود در آن فرصت، حوصله و تتبع مضاعفی می طلبد.

شتابزدگی، اهمال کاری و بی حوصلگی می تواند خسارت های سنگینی به بار آورد. برگ های مجموعه ها را یک به یک باید کاوید؛ مبادا رساله ای از قلم بیفتد و ارتباط میراث پژوهان با آن قطع شود، تا کی محقق یا فهرست نگار دیگری آن را مورد بررسی و بازبینی قرار دهد و گنج های نادیده آن را باز یابد.

اساتید فن و پیشکسوتان فهرست نگاری بر لزوم بازنگری مجموعه ها تأکید می کنند و معتقدند: علیرغم اینکه مجاهدت های قاطبه فهرست نگاران، غبار غربت از روی آینه های اندیشه و آراء دانشمندان بزرگمان می زداید، ولی مع الاسف بخشی از میراث مکتوب مان به دلایل مختلف، در میان دست های فهرست نگاران گم می شود. شتابزدگی و سرعت، ادا نکردن حق کتابها و رساله های ارزنده در خلال معرفتی نامه هایی که نامگو، مختصر و نارساست، عدم آشنایی با علوم اسلامی و زبانهای متون بازمانده که غالباً عربی، فارسی و یا ترکی واردوست و به خصوص عدم تفکیک دقیق رساله های موجود در مجموعه ها، پرده ای تاریک بر چهره بخشی از میراث مکتوب مان می افکند و چه بسا رساله ها و آثار منحصر بفرد و نفیسی را در حجره ای سوت و کور و مغفول و مقفول زندانی می کند تا مگر صاحب همتی دانا و توانا کلید آن را بیابد و برگها و سندهای جامانده را بازخوانی نموده و در چرخه تحقیق و تصحیح قرار دهد.

تصدیق می کنید که در مراحل ارزیابی و تقویم نسخه های خطی، آنچه در بادی نظربه ذهن خطور می کند، در ادامه بررسی کامل تر و تصحیح می شود و در هنگام فهرست نگاری تفصیلی گداه تغییر می کند و چه بسا ارکان شناخت اولیه نسخه به کلی بهم می ریزد؛ طبعاً در یک ارزیابی معمولی محصول کار همین است، احتمال خبط و خطا در آن بسیار است

پس ناچاریم از نگاهی دوباره و چند باره؛ «ثم ارجع البصر کَرِّتین...».

تأکید می‌کنم امروزه با برخورداری از منابع جدید و امکانات پیشرفته، تعلّل و اهمال در معرفی کامل و دقیق مخطوطات قابل پذیرش نیست؛ فهرست‌ها را علمی‌تر بنویسیم، نسخه‌ها را گویاتر معرفی کنیم، به خصوص مجموعه‌ها را با حوصله و دقت واکاوی نماییم و برای نسخه‌هایی که فهرست‌نگاران سابق، با نبود منابع و امکانات لازم، با تحمّل مشقت‌ها و بدون چشم داشت، احياناً ناقص معرفی کردند، فهرستی به‌روز و جامع‌تر بنویسیم.

اساتید ما توان خود را در این راه نهادند و حال نوبت ماست که ادامه کارشان را به دست بگیریم.

نگاهی دوباره به مجموعه‌ها برکاتی دارد که نمونه‌هایی از آن را در ضمن ویرایش‌های جدید برخی فهرست‌نامه‌ها و مقالات تحقیقی که درباره تجدید نظر در برخی مجموعه‌ها در نشریات تخصصی به چاپ رسیده، می‌توان ملاحظه نمود.

گاهی اهمیت رساله‌های خُرد و کوتاه کمتر از کتاب‌های مفصّل و پر حجم نیست و نباید کوچک بودن رساله را دلیلی بر بی‌ارزش بودن آن و عذری برای خارج ساختن آن از معرفی‌نامه‌های تفصیلی عنوان نمود.

دور از واقع نخواهد بود اگر بگوییم در این نیم قرن اخیر صدها و بلکه هزاران رساله ارجمند تراثی در موضوعات گوناگون در جشن‌نامه‌ها، یادنامه‌ها، نامواره‌ها، نشریات تخصصی و پژوهشی، دفترها و مجامعی همچون: فرهنگ ایران زمین؛ نسخه‌های خطی (نشریه کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران)؛ نامواره دکتر محمود افشار؛ میراث اسلامی ایران؛ میراث حدیث شیعه؛ میراث ماندگار؛ گنجینه شهاب؛

میراث حوزه اصفهان؛ کتاب شیعه؛ نسخه پژوهی؛ اوراق عتیق؛ متون ایرانی؛ گنجینه بهارستان؛ میراث بهارستان؛ پیام بهارستان؛ آینه میراث؛ میراث شهاب؛ میراث قرآنی شیعه؛ میراث فقهی شیعه؛ میراث ادیبان شیعه؛ رسائل فارسی؛ دیوان التراث؛ مخطوطاتنا؛ تراثنا؛ سفرنامه‌های خطی؛ سفرنامه‌های حج؛ کتاب‌گزار؛ التراث المکی؛ المذنیات؛ میراث فقهی غنا و موسیقی؛ میراث فقهی رؤیت هلال و... به چاپ رسیده است و تدوین فهرستی از رساله‌های خطی مطبوع در آنها نشانگر استقبال گسترده علاقه‌مندان به میراث اسلامی به اینگونه رساله‌های کم‌برگ منظوری در مجموعه‌هاست.

مجموعه‌ها را دوباره و چند باره باید دید و بررسیید؛ چون هیچ فهرست‌نگار و هیچ فهرستی بی‌نقص و اشتباه نیست و اساساً فهرست‌نگار نمی‌تواند درباره هر نسخه حرف آخر را بزند و اطلاعات کامل را در شناسایی مؤلف و توصیف کتاب و خصوصیات نسخه بیان نماید. آری توقع می‌رود که به قدر امکان تلاش کند، نسخه را ورنه اندازه کند، منابع را ببیند، معرفی گویا و مقبولی در بخش کتابشناسی و نسخه‌شناسی ارائه دهد؛ اما چنانکه گذشت باب اجتهاد و تجدید نظر باز است و در هر مراجعه‌ای نکته‌ای جدید رخ می‌نماید. فرصت متعارف برای هر مخطوطی آن قدر نیست که بتوان در معرفی هر نسخه، تمام خصوصیات ریز و درشت آن را بازگفت، به طوری که هیچ مطلب قابل تأمل جدیدی از آن نتوان استخراج کرد. طبعاً پژوهشگری که نسخه‌ای را برای تصحیح انتخاب می‌کند و روزها و هفته‌ها با آن زندگی می‌کند و نفس می‌کشد، اقوال مختلف درباره کتاب و مؤلف و نسخه‌های همگون را به دست می‌آورد و مقایسه می‌کند، بر نکته‌ها و اطلاعات جدیدی واقف می‌شود که اگر فهرست‌نگار هم همین قدر

فرصت و امکانات می داشت، بیش از او صید می کرد و ارائه می نمود.

به خاطر دارم مرجع فرهنگیان، بانی و مؤسس گنجینه عظیم مخطوطات اسلامی، مرحوم آیه الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله در مجلس درسی که در مسجد بالاسر حرم مطهر حضرت معصومه علیها السلام برگزار می شد، روزی فرمودند: من شرح لمعه را در مدرسه فیضیه ۱۸ مرتبه درس گفتم و در هر مرتبه، نکته های تازه ای از آن یافتم که در دوره های قبل بدان نرسیده بودم.

در خاتمه این مقدمه ضروری، یادآوری شوم از میان دهها هزار مخطوطی که در این گنجینه عظیم جهانی با جانفشانی ها و مجاهدت های بیدریغ بانی ربّانی - رضوان خدا بر او باد - و متولّی نستوه آن گرد آمده است، دهها سال به طول انجامید تا کمتر از نیمی از آنها به صورت تفصیلی فهرست شود و هنوز برای شناسایی نسخه های باقی مانده که پی در پی آمارشان افزوده می گردد، راه درازی در پیش است.

نتیجه تلاش بلیغ فهرست نگاران - که سعی شان مشکور باد - تاکنون ۵۰ مجلد فهرست بوده که در اختیار میراث پژوهان قرار گرفته و دهها پژوهشگر داخلی و خارجی را برای استفاده از منابع مخطوط نفیس و منحصر بفرد و شایسته تصحیح و تحقیق به این کتابخانه کشانده است. نگاهی به مقدمه های مصححان نشان می دهد مقدار معتنا بهی از نسخه های این کتابخانه در امر تصحیح متون مورد مراجعه و بهره برداری قرار گرفته است و با انتشار هر فهرست جدید، نفایس تازه ای رخ می نمایاند و بستری برای ادامه میراث پژوهی ایجاد می کند.

در طی این چهل و اندی سالی که از شروع نشر نخستین

مجلدات فهرست مخطوطات کتابخانه می گذرد، میراث پژوهان هزاران ساعت فرصت مطالعاتی در بررسی نسخه ها صرف نموده اند به حدّی که اینجا یکی از پُر مراجعه ترین مراکز علمی در حوزه تحقیق متون بوده است. طبیعی است کثرت مراجعات به فهرس نسخه ها و نگاه مکرّر به اصل نسخه ها پژوهشگران را با کاستی ها و کژی های مواجه ساخته که به ضرورت بازنگری فهرست ها تأکید می نماید.

سخن اندر وجوب فهرست نگاری مجدّد نسخه های خطی به خصوص «مجموعه ها» بسیار است ولی در اینجا بیش از این مجال سخن نیست.

بازخوانی مجموعه شماره ۱۵۱ کتابخانه بزرگ آیه الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله یکی از مجموعه های نفیس که بازخوانی آن برکات و فوائدی بس ارزنده دارد، مجموعه شماره ۱۵۱ کتابخانه آیه الله مرعشی رحمته الله است.

موضوعات کلی این مجموعه فارسی و عربی در پنج بخش قابل تقسیم است:

یکم: سؤال و جوابهای فقهی و اعتقادی

گردآورنده: ملا محمد صالح بن محمد محسن اصفهانی مازندرانی (بعد از ۱۲۸۰ ق) (۲ پ - ۹۲ پ)

دوم: اجازات روایت و گواهی اجتهاد و تقریظها

در این قسم هشت اجازه و تقریظ درباره ملا محمد صالح بن محمد محسن اصفهانی مازندرانی و آثار او سه گواهی اجتهاد برای میرزا محمد تقی نوری در حاشیه برخی از صفحات نسخه دیده می شود.

سوم: فهرست کتابهای کتابخانه اشرف والا (۹۴ ر - ۹۵

پ و ۹۸ ر - ۱۰۰ پ)

چهارم: اصطلاحات صاحب الوافی فی الاسانید (۹۶

پ - ۹۷ ر)

از: علم الهدی، محمد بن ملا محسن فیض کاشانی (۱۱۱۵ ق)

پنجم: مسائل مشکل فقہی، حدیثی، تفسیری، اعتقادی و تاریخی (۱۰۲ ر - ۲۵۲ ر)

این مجموعه به چند خط نگاشته شده، بخش یکم و دوم به خط نستعلیق و همگون، خط رساله سوم و چهارم گرچه اندکی متفاوت به نظر می رسد ولی بعید نیست از کاتب رساله های یکم و دوم باشد. این نسخه تا بدین جا، پیش از این در تملک مرحوم سید ریحان الله بن جعفر موسوی یزدی بوده است. ۱۰

در ابتدای نسخه (اروپ) فهرست مختصری از محتویات مجموعه به خط مرحوم آیة الله مرعشی دیده می شود. [تصویر ۱ و ۲]

و اما رساله پنجم، این رساله بکلی تافته جدا بافته ای است و بدون هماهنگی با رساله های پیشین در کنار آنها در یک جلد صحافی شده است و در واقع کتاب مستقلی است از مؤلفی ناشناخته که حتی شکل ظاهری آن، از نوع خط و کاغذ و طول و عرض صفحات با قسمت های دیگر نسخه همخوانی ندارد و چنانکه آیة الله مرعشی در یادداشت اول نسخه تذکر داده اند: «ابن العبد ضم هذه المجموعة مع

۱. سید ریحان الله موسوی از کتابشناسان برجسته نیمه نخست سده چهاردهم هجری بوده و کتابخانه شخصی بسیار مهمی داشته به طوری که گویند نزدیک به ۱۰۰۰۰ نسخه نفیس در کتابخانه وی بوده است و خوشبختانه بخشی از نسخه های ارزنده وی به وسیله مرحوم آیة الله العظمی مرعشی نجفی رحمۃ اللہ علیہ و جناب حجة الاسلام والمسلمین حاج سید محمود مرعشی (حفظه الله) برای کتابخانه آیة الله مرعشی رحمۃ اللہ علیہ خریداری شده است.

مجموعه أخرى رعايةً للمناسبة وحفظاً لآثار سلفنا الكرام».

در این نکته ظریف فلسفه به وجود آمدن برخی مجموعه ها (نسخه های مشتمل بر دور ساله یا بیشتر) بیان شده است. شرح تفصیلی مندرجات نسخه:

۱. سؤال و جوابهای فقہی و اعتقادی (فارسی)

گردآورنده: ملا محمد صالح بن محمد محسن اصفهانی مازندرانی (بعد از ۱۲۸۰ ق).

در این قسمت پرسشهایی بیشتر فقہی از گروهی از فقهای شیعه در سده سیزدهم هجری، همراه با پاسخ هریک از آنان و تصریح به نام آنها نقل شده است.

ملا محمد صالح مازندرانی کتاب حاضر را برای محمدولی میرزا در ۱۲۴۷ ق سامان داده است.

آغاز: «بسم الله. أشهد بهذه الشهادة كما شهد الله تعالى بها و شهدت الملائكة وأولو العلم من عباده... غرض از تدوین و تبیین این مقال فصاحت اشمال و موجب تنمیق این فقرات لایح البینات آنکه در عشر ثالث شهر ذی حجة الحرام سنة ۱۲۴۷ امراض شدیده... جامع المعقول والمنقول محمدولی میرزا...».

پاسخ ها گاهی مختصر و گاهی مفصل در حد یک رساله است. برخی از مسائل طرح شده در این بخش چنین است:

تعریف عارف و صوفی؛ کیفیت زیارت عاشورا؛ تقلید از مجتهد میت؛ [تصویر ۳ و ۴] حکم لعن بر مخالفان اهل بیت علیهم السلام؛ کیفیت تولد رسول الله و ائمه اطهار علیهم السلام؛ حکم حمل اموات به مشاهد مشرفه؛ نفحه جبرئیل به رحم حضرت مریم علیها السلام چگونه بوده؟؛ حکم نوشتن قرآن و ادعیه بر روی کفن؛ مطهرت برف؛ حکم اجرای حد بر فرزندان غلام به وسیله پدر و مالک؛ ضربتی که امیر المؤمنین علیه السلام

دریوم خندق برفرق عمرو بن عبدود زد و ضربه علی یوم الخندق افضل من عبادة الثقلين در مقایسه با ضربتی که در شب نوزدهم ماه رمضان برفرق آن حضرت به دست ابن ملجم وارد آمده و حضرت به فوز شهادت نائل آمد، کدامیک افضل و باعث مقربیت بیشتر می شود؟ سؤال قبر و حضور نکیرین و فشار قبر درباره کسانی که سوزانده می شوند یا سباع آنها را می درند و می خورند، چگونه است؛ حکم منکر افضلیت امیر المؤمنین علیه السلام بر جمیع انبیا (غیر از نبی خاتم صلی الله علیه و آله)، تعدد زوجات برای انبیاء سلف همچون حضرت موسی، حضرت داود و حضرت سلیمان؟ غلیان کشیدن صائم چه حکمی دارد؟ حکم متخلف از مضمون وقف نامه کتاب و قرآن و غیر ذلک [تصویر ۵]؛ حرمت اتهام بر عایشه و شیخین؛ شهادتین گفتن پدر و مادر حضرت رسول صلی الله علیه و آله و قتی آن حضرت آنان را از قبرستان برانگیخت؛ آیا پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در حیات خدیجه رضی الله عنها همسر دیگری اختیار کردند؟ آیا ثواب آزاد کردن جاریه یا غلام برای زن و مرد آزاد کننده متفاوت است؟ آیا ائمه اطهار علیهم السلام قبل از بلوغ مکلف به عبادات واجب بودند یا خیر؟ ثواب روزه ایام مخصوص مانند روز مبعث، شامل حال کسی که در این ایام روزه قضا بگیرد هم می شود یا نه؟ وادی ایمن که حضرت موسی علیه السلام در آنجا بودند همان کوه طور است یا غیر از آن است؟ حکم تجزی در تقلید؛ تقلید از مجتهد اصولی باید کرد یا مجتهد اخباری یا تقلید متوسط الحال بین الاخباری و الأصولی (پاسخ ملا محمد بن ملا احمد نراقی مفصل است)؛ اگر مجتهد جامع الشرائطی همچون حاجی سید باقر (شفقی) حکم صریح در اجتهاد زید فرمایند ولی جمعی از طلاب اهل خبره او را مجتهد ندانند، شخص عامی غیر خبره می تواند از زید تقلید نماید؟ لزوم ترتیب در به جا آوردن نماز قضا؛ سایه نداشتن

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله؛ آیا جناب اقدس باری جل جلاله قادر است اگر بخواهد بهتر از جناب پیغمبر آخر الزمان صلی الله علیه و آله خلق کند یا نه؟ اینکه قدرت خداوند به این امر تعلق نگرفته از بابت محال بودن آن است یا حکمت اقتضا نکرده؟ اگر مرتبه ای فوق مرتبه پیغمبر ما صلی الله علیه و آله واقع شود، آن مرتبه ممکن است یا مرتبه واجب؟ حکم غنا در مرثیه و شبیه و تعزیه سید الشهدا علیه السلام؛ نقض قسمی که به اسماء الله یا به قرآن مجید [بوده] چه حکمی دارد؟ حکم بیع شرط؛ حکم معامله رهینه؛ حکم تنخواهی که به عنوان قرض داده می شود؛ حکم مبلغ زائدی که بابت تأخیر در تأدیه مبلغ قرض، طرفین معامله و مصالحه کنند؛ فایده در باب تسمیه حضرت یعقوب علیه السلام؛ فایده در کیفیت خلقت حضرت آدم علیه السلام؛ فایده در تعیین عمر حضرت آدم علیه السلام؛ فاصله میان زمین تا آسمان؛ سؤال از عصمت جمیع انبیاء سلف و خلف علیهم السلام و آیا مبعوث بر تمام عالم یا بر قومی و قبیله ای یا بر شهر و محله ای یا بر نفس خود تنها بودند؛ آیا اوصیای انبیا علیهم السلام معصوم بودند؟ چرا پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در مناجات با حق تعالی خدا را به علی علیه السلام قسم می دادند با اینکه افضل از علی علیه السلام بودند؟ عصمت حضرت مریم علیه السلام و افضلیت حضرت فاطمه زهرا علیهما السلام بر زنان عالم؛ یاران امام زمان علیه السلام؛ حرمت ریش تراشی [تصویر ۶]؛ حکمی از احکام رضاع؛ حکمی از احکام نماز جماعت؛ علم به عید بر اساس قاعده نجوم معتبر است یا خیر؟ [تصویر ۷]؛ مسأله اجاره مشروط و اختلاف نظر مجتهدین در آن [تصویر ۸].

اسامی دانشمندان و فقهای که از ایشان پرسش شده و پاسخ هایشان در این دفتر گرد آمده است:

سید محمد مجاهد^۲؛ ملا محمد تقی برغانی^۳؛ ملا محمد صالح برغانی^۴؛ میرزا ابوطالب قمی^۵؛ میرزا علی رضا طاهری قمی^۶؛ آقا محمود^۷؛ سید نصرالله استرآبادی^۸؛ ملا ابوالحسن طهرانی^۹؛ ملا محمد کاظم هزارجریبی مازندرانی^{۱۰}؛ ملا محمد تقی نوری مازندرانی^{۱۱}؛ حاج ملا حسین یزدی^{۱۲}؛ شریف العلماء مازندرانی ساکن کربلا^{۱۳}؛ ملا محمد جعفر استرآبادی^{۱۴}؛ ملا اسماعیل کاشی معروف به عرب^{۱۵}؛ ملا محمد بن

ملا احمد نراقی^{۱۶}؛ شیخ علی بن جعفر کاشف الغطاء^{۱۷}؛ شیخ عبدالله مامقانی^{۱۸}؛ ملا محمد تجریشی^{۱۹}؛ حاج ملا رفیع گیلانی^{۲۰}؛ حاج میرزا مهدی رشتی^{۲۱}؛ آقا محمد مهدی کرباسی^{۲۲}؛ حاج سید تقی قزوینی^{۲۳}؛ سید صدرالدین عاملی اصفهانی^{۲۴}؛ سید اسماعیل بهبهانی طهرانی^{۲۵}؛ ملا محمد تقی استرآبادی^{۲۶}؛ میر محمد مهدی امام جمعه دارالخلافه^{۲۷}؛ سید جلال [حسینی]^{۲۸}.

۲. اجازه های روایت و گواهی های اجتهاد و تقریظات

- و شرح احوالش در لباب الالقباب، ص ۶۰ و الکرام البررة، ج ۱، ص ۴۵۶.
۱۶. ملا محمد ملقب به عبد الصاحب بن ملا احمد بن ملا محمد مهدی بن ابی ذر نراقی (۱۲۹۷ ق). نک: الکرام البررة، ج ۳، ص ۳۵۶-۳۵۹.
۱۷. شیخ علی بن شیخ جعفر کاشف الغطاء (۱۲۵۳ ق). نک: الکرام البررة، ج ۳، ص ۴۶-۴۷.
۱۸. شیخ عبدالله بن محمد باقر مامقانی (۱۲۴۶ ق). نک: الکرام البررة، ج ۲، ص ۷۷۱-۷۷۲.
۱۹. ملا محمد تجریشی.
۲۰. شیخ محمد رفیع بن رفیع گیلانی (حدود ۱۲۴۵ ق). نک: الکرام البررة، ج ۲، ص ۵۷۷-۵۷۸؛ همانجا ص ۵۸۱-۵۸۲ «الشیخ المولی رفیع بن علی رشتی مشهور به شریعتمدار، متوفی ۱۲۹۲» که ممکن است مراد از حاج ملا رفیع گیلانی وی باشد؟
۲۱. میرزا مهدی رشتی.
۲۲. آقا محمد مهدی بن حاج محمد ابراهیم کلباسی اصفهانی (حدود ۱۲۷۸ ق). نک: الکرام البررة، ج ۳، ص ۵۴۱-۵۴۲.
۲۳. سید محمد تقی بن میر مؤمن قافله باشی حسینی قزوینی (۱۲۷۰ ق). نک: الکرام البررة، ج ۱، ص ۲۲۹-۲۳۱.
۲۴. سید صدرالدین محمد بن صالح عاملی اصفهانی (۱۲۶۳ ق). نک: الکرام البررة، ج ۲، ص ۶۶۸-۶۷۰.
۲۵. سید اسماعیل بن نصرالله مجتهد بهبهانی (۱۲۹۵ ق) از اعلام علمای تهران در عصر ناصری. نک: کارنامه بهبهان، ص ۹۹-۱۰۳.
۲۶. ملا محمد تقی استرآبادی بن محمد اسماعیل. نک: الکرام البررة، ج ۱، ص ۲۰۹.
۲۷. میر محمد مهدی امام جمعه.
۲۸. سید جلال حسینی؛ احتمالاً: سید جلال الدین بن غیاث الدین حسینی لواسانی (بعد از ۱۲۷۰ ق) مؤلف کتاب «صراط المستقیم». نک: تشویق العارفین، مقدمه مصحح، ص ۶۱.

۲. سید محمد (مجاهد) بن میر سید علی (صاحب ریاض المسائل) طباطبائی حائری (۱۲۴۲ ق). نک: الکرام البررة، ج ۳، ص ۴۲۴-۴۲۵.
۳. ملا محمد تقی بن محمد برغانی قزوینی مشهور به شهید ثالث (۱۲۶۳ ق). نک: الکرام البررة، ج ۱، ص ۲۲۶-۲۲۸.
۴. ملا محمد صالح بن محمد برغانی قزوینی (۱۲۸۳ ق). وی برادر محمد تقی برغانی (شهید ثالث) بوده است. نک: الکرام البررة، ج ۲، ص ۶۶۰-۶۶۱.
۵. میرزا ابوطالب قمی، وی داماد میرزای قمی (صاحب قوانین الاصول) (۱۲۳۱ ق) بوده است. نک: الکرام البررة، ج ۱، ص ۳۹.
۶. میرزا علی رضا طاهری قمی.
۷. آقا محمود بن آقا محمد علی بن آقا محمد باقر وحید بهبهانی حائری (۱۲۷۱ ق). شرح حال وی را نک: کارنامه بهبهان، ص ۸۷۲-۸۷۶.
۸. سید نصرالله استرآبادی. نک: الکرام البررة، ج ۳، ص ۵۹۱-۵۹۲.
۹. ملا ابوالحسن بن ابی القاسم بن عبد العزیز مازندرانی الاصل طهرانی المولد (۱۲۷۲ ق). نک: الکرام البررة، ج ۱، ص ۳۲-۳۳.
۱۰. ملا محمد کاظم هزارجریبی مازندرانی.
۱۱. میرزا محمد تقی بن علی محمد نوری طبرسی (۱۲۶۳ ق). از فقهای بزرگ و صاحب تألیفات و پدر مرحوم میرزا حسین نوری (صاحب مستدرک الوسائل) بوده است. نک: الکرام البررة، ج ۱، ص ۲۲۲-۲۲۴؛ مقدمه مصحح تشویق العارفین.
۱۲. ملا حسین یزدی.
۱۳. ملا محمد شریف بن ملا حسن آملی حائری مشهور به شریف العلماء (۱۲۴۶ ق). از علمای بزرگ امامیه و مدرّس عالی قدر که فقهای نامداری را تربیت کرد. نک: الکرام البررة، ج ۲، ص ۶۱۹-۶۲۰.
۱۴. ملا محمد جعفر بن ملا سیف الله استرآبادی تهرانی مشهور به شریعتمدار (۱۲۶۳ ق). نک: الکرام البررة، ج ۱، ص ۲۵۳-۲۵۷.
۱۵. ملا اسماعیل کاشی معروف به عرب. وی تفسیری بر قرآن نگاشته

(۱۲ پ - ۱۳ پ)

در حاشیه برخی از برگهای نسخه حاضر، اجازه روایی یا گواهی اجتهاد و یا تقریظ چند تن از علما برای ملا محمد صالح [بن ملا محسن اصفهانی مازندرانی] و سه اجازه آخر برای ملا محمد تقی نوری دیده می شود:

یکم. صورت اجازه روایت محمد بن علی طباطبائی به ملا محمد صالح (۱۲ پ)

دوم. صورت تقریظ سید محمد رضوی خراسانی بر کتاب ملا محمد صالح.

سوم. اجازه اجتهاد ملا محمد تقی برغانی برای ملا محمد صالح.

چهارم. اجازه اجتهاد میرزا مسیح استرآبادی طهرانی برای ملا محمد صالح (نک: الکرام البررة، ج ۳، ص ۵۰۲).

پنجم. اجازه اجتهاد شیخ موسی نجفی به ملا محمد صالح.

ششم. اجازه اجتهاد حاجی سید محمد باقر به آخوند ملا محمد صالح.

هفتم. تقریظ بر کتاب آخوند ملا محمد صالح و گواهی اجتهاد وی از آقا سید محمد.

هشتم. اجازه اجتهاد از همان سید محمد [رضوی] به ملا محمد صالح. [تصویرهای ۹، ۱۰ و ۱۱]

نهم. گواهی اجتهاد ملا محمد تقی نوری از ملا محمود (۶۴ ر).

آقا محمود بن آقا محمد علی بن آقا محمد باقر و حیدر بهبهانی (۱۲۷۱ ق) جز گواهی مذکور، تقریظی بر کتاب «دلائل العباد» میرزا محمد تقی نوری نوشته و به اجتهاد وی تصریح کرده است. این اجازه در ۱۲۴۵ ق صادر شده و نسخه مذکور در کتابخانه آیه الله مرعشی موجود است.

دهم. گواهی اجتهاد میرزا محمد تقی نوری از جلال الدین حسینی بامهروری.

یازدهم. گواهی اجتهاد میرزا محمد تقی نوری از میرزا رفیع نوری. [تصویر ۱۲]

برای شرح حال و ذکر آثار میرزا محمد تقی نوری بنگرید به مقدمه مفصل و سودمند علی قهرمانی مصحح کتاب «تشویق العارفین» از تألیفات میرزا محمد تقی نوری، چاپ شده بوسیله انتشارات خوئی، قم، ۱۳۹۵ ش، (صفحات ۵ الی ۷۰).

در اینجا لازم است مشخص شود ملا محمد صالح بن ملا محمد محسن اصفهانی مازندرانی، جامع رساله یکم این مجموعه و مجازی که صورت اجازات علما به وی در این دفتر ثبت شده، کیست و آثارش چیست؟

ملا محمد صالح بن ملا محمد محسن اصفهانی مازندرانی (بعد از ۱۲۸۰ ق)

از شاگردان برجسته شریف العلماء آملی و شیخ موسی و شیخ علی فرزندان شیخ جعفر کاشف الغطاء، مجاز از عالمانی چون سید محمد بن علی طباطبائی (سید مجاهد)، سید محمد رضوی خراسانی، ملا محمد تقی برغانی، میرزا مسیح استرآبادی طهرانی، شیخ موسی نجفی و سید محمد باقر که صورت اجازات و تقریظات علما در نسخه حاضر موجود است. وی در اصفهان به سال هزار و دویست و هشتاد و اندی وفات یافت. دو کتاب از وی باقی مانده:

- کواشف الحجب عن مشکلات الکتب (اصول فقه -

عربی)

آغاز: الحمد لله الذی کشف الحجاب عن بصائرنا ....

الذریعه، ج ۱۸، ص ۱۷۷ (از ملا صالح مازندرانی بدون تصریح به نام پدر وی) و ج ۲، ص ۲۰۵ رقم ۷۹۱ با عنوان «اصول الفقه»

از ملا محمد صالح بن محمد محسن مازندرانی، با احتمال اتحاد با کواشف الحجب؛ الکرام البررة، ج ۲، ص ۶۵۱ با عنوان «شیخ محمد صالح مازندرانی» و همانجا ص ۶۶۰ با عنوان «شیخ محمد صالح بن محمد حسن مازندرانی».

- الصحيح والاعم (اصول فقه - عربي)

تألیف در کربلا به سال ۱۲۳۴ ق. نسخه ای از این رساله در کتابخانه مدرسه مروی تهران به شماره ۶۱۴ موجود است. آغاز: نحمدک یا من جعل أصول أعمالنا مشیة .... (فنخا، ج ۲۱، ص ۴۵۷).

تبصره: نام دانشمند مورد بحث مایک بار در الکرام البررة (ج ۲، ص ۶۱۵) به عنوان: «شیخ محمد صالح مازندرانی» متوفی بعد از ۱۲۸۰ ق همراه با ذکر اساتید وی ثبت گردیده، البته بدون تصریح به نام پدر وی و از آثار وی «کواشف الحجب» در فقه در مجلدات عدیده یاد شده است و در انتها گوید: أقول: وبأی ذکر المولی محمد صالح بن محمد محسن فلعله المترجم له نفسه.

و بار دیگر در الکرام البررة (ج ۲، ص ۶۶۰) از «شیخ محمد صالح بن محمد حسن مازندرانی» نام می برد که مجلّدی در اصول فقه را به خط وی در نجف اشرف دیده و احتمال اتحاد آن با «کواشف الحجب» از ملا محمد صالح مازندرانی اصفهانی را مطرح می کند.

و از سویی در الذریعه (ج ۲، ص ۲۰۵، رقم ۷۹۱) کتابی را به عنوان «اصول الفقه» تألیف ملا محمد صالح بن محمد محسن مازندرانی می آورد و احتمال اتحاد آن با «کواشف الحجب» را مطرح می کند.

هم چنین در فهرستگان نسخه های خطی ایران (فنخا) (ج ۲۶، ص ۸۸۰-۸۸۱) گزارش چند نسخه از «کواشف الحجب»

با انتساب به محمد صالح بن محمد محسن مازندرانی دیده می شود؛ ولی در آغاز و مقدمه منقول از نسخه دانشکده حقوق دانشگاه تهران (شماره ۱۹۴-ج) محمد صالح بن محمد حسن اصفهانی مازندرانی خود را مؤلف کتاب معرفی می کند.

در اینجا با سه نام مواجهیم و احتمال می دهیم هر سه، مربوط به یک عالم باشد:

۱. ملا محمد صالح مازندرانی (بعد از ۱۲۸۰ ق) صاحب «کواشف الحجب» و تلمیذ بزرگانی چون شیخ علی و شیخ موسی فرزندان کاشف الغطاء، که در الکرام البررة (ج ۲، ص ۶۵۱) از او یاد شده، بدون اینکه از نام پدرش کلامی به میان آورد.

۲. ملا محمد صالح بن محمد حسن مازندرانی که احتمالاً مؤلف «کواشف الحجب» باشد. (الکرام البررة، ج ۲، ص ۶۶۰). همچنین در مقدمه نسخه «کواشف الحجب» موجود در دانشکده حقوق دانشگاه تهران، نام وی به عنوان مؤلف آمده است.

۳. شیخ محمد صالح بن محمد محسن مازندرانی اصفهانی (متوفی بعد از ۱۲۸۰ ق) که صورت اجازات علما به وی در نسخه حاضر ثبت شده است و در تراجم الرجال (ج ۳، ص ۲۹۳) به صورت قطعی این شخص را با شخصیت ردیف یکم یکی می داند. و از آثار وی «الصحيح والاعم» را نام می برد که در ۱۲۳۶ ق به عنوان تقریرات درس استادش، شریف العلماء آملی نگاشته است.

به هر تقدیر ۸ اجازه و تقریظ موجود در مجموعه حاضر برای ملا محمد صالح صادر شده و در تقریظ سید محمد باقر بر کتاب وی، از او به عنوان «ملا محمد صالح بن ملا محسن اصفهانی مازندرانی» یاد می شود.

۳. فهرست کتابخانه اشرف والا (۹۴ ر - ۹۵ پ و ۹۸ ر -

(۱۰۰پ)

بخش سوم مجموعه مورد بحث سیاهه و لیست بسیار مختصری است از تعداد سیصد و اندی کتاب چاپی و خطی که در کتابخانه شخصی سرکار اشرف والا موجود بوده است. این فهرست در سال ۱۲۷۵ ق تنظیم شده و بیشتر کتابها حول محور موضوعاتی مانند تاریخ، حدیث و دیوان های شعرا گردآوری شده است.

از عنوان های فهرست همچون: «تفصیل کتاب تاریخ سرکار اشرف والا است»، «تفصیل کتب احادیث سرکار نواب اشرف والا» و «صورت تفصیل کتابهای سرکار والا که به تاریخ یوم جمعه پانزدهم شهر ذیقعدة الحرام من شهر ۱۲۷۵ بازدید شده که تحویل در سرخاتم (۹) شده باین موجب» و «مجموعه ای که خود سرکار والا جمع کرده اند که کلاً در یک جلد است» برمی آید فهرست نگار، شخصی غیر از مالک کتابها باشد ولی در معرفی برخی کتابها، مالک از زبان خود تاریخ و محل خرید آنها را بیان می کند. معرفی نامه ها در حد اسم کتاب و مؤلف آن و تعداد جلد های آن و بخش های موجود از کتابهای چند جلدی تشکیل می شود و در مواردی به محل چاپ کتاب و محل خریداری و قیمت آن و شخصی که از او کتاب را خریده و یا اینکه به او هدیه داده و تاریخ خرید و کیفیت نسخه از جهت مغلوط یا ناقص یا مندرس بودن و آسیب های دیگر و قطع آن و برخورداری از خط خوش و یا بد خط بودن تصریح می کند و گاهی قضاوت درباره محتوای کتاب می نماید.

جالب اینکه مالک کتابخانه برخی از کتابها را به خط خود نگاشته و برخی را به کاتب سپرده تا برای او استنساخ کند.

در میان بزرگانی که به او کتاب بخشیده اند نام «خاقان خلد آشیان» و «فرهاد میرزا» به چشم می خورد.

نمونه های اینگونه فهرست ها که از آن به «سیاهه کتب» یا «لیست کتابها» ی یک کتابخانه شخصی یا عمومی تعبیر می کنند، فراوان است. این لیست های نامگو گاهی به صورت دفتری جمع و جور در دسترس است و گاهی در حد چند برگ مختصر به عنوان یادداشت در لا به لای نسخه ها دیده می شود.

«صورت عرض کتب موقوفه مدرسه فاضلیه مشهد» را که یکی از کتابداران آنجا در سال ۱۳۰۰ ق نگاشته و در دفتر دوم نسخه پژوهی (ص ۲۴۳ الی ۲۹۲) به چاپ رساندم، نمونه ای جالب از این لیست ها به شمار می رود.

هم چنین «فهرست کتابخانه سلطنتی ایران» که در سالهای ۱۳۲۸ الی ۱۳۳۸ ق تألیف شده و کتابخانه مجلس شورای اسلامی آن را به صورت نسخه برگردان به چاپ رسانده، از طویل ترین نمونه های ارزنده چنین فهرست های نامگو و مختصر است.

تصویر فهرست کتابخانه اشرف والا نخستین بار در اینجا عرضه می شود. [تصویر شماره های ۱۳، ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۰ و ۲۱]

۴. اصطلاحات صاحب الوافی فی الأسانید (رجال -

عربی)

از: علم الهدی، محمد بن ملا محسن فیض کاشانی (۱۱۱۵ ق) (۹۶ پ - ۹۷ ر)

برای کتابشناسی این اثر نک: الذریعه، ج ۱۶، ص ۳۹۹؛ فهرست های خودنوشت فیض، ص ۲۹۸؛ فهرستگان حدیث شیعه، ج ۵، ص ۱۸۰-۱۸۱؛ فنخا، ج ۲۴، ص ۵۶۴-۵۶۶.

آغاز: استنباط اسامی رجال المذکورة في الوافي المشايخ
كلهم ثقات نعم احمد بن الوليد ما يرويه في حكم
الصحيح محمد ابن النعمان عن احمد بن محمد ابن الحسن
عن ابيه محمد ابن الحسن ابن الوليد.
المكتفي عن اسماء اجدادهم في الاعداد.
انجام: ابن يقطين الحسن ابن علي.

[تصویر ۲۲ و ۲۳]

۵. مسائل مشکله فقهی، حدیثی، تفسیری، اعتقادی و تاریخی (فارسی)

از: ناشناخته (۱۰۲-۲۵۲ ر)

پرسش‌هایی است دقیق و موشکافانه در موضوعات
گوناگون معارف دینی همچون: فقه، حدیث، تفسیر،
عقاید، تاریخ، ادب، ریاضی و نجوم و.... همراه با بخشی از این
سؤالات، پاسخ‌های مختصری در حاشیه به خط جدید ذکر
شده، و برخی دیگر بدون پاسخ مانده است و بخشی از مطالب
نکته‌ها و فوایدی است که جامع این دفتر به آنها اشاره
می‌کند، بدون اینکه در قالب سؤال و جواب بیاورد. به نظر
می‌رسد گردآورنده این مسائل و معنیات و معضلات قصد
داشته کشکولی از مسائل مشکل برای امتحان و سرگرمی
علمی خود یا شاگردان و خوانندگان کتاب فراهم نماید.
برخی از پاسخ‌هایی که در حاشیه آمده، امضای «منه» دارد
و سطرهایی از متن کتاب خط خورده و بعضاً در حاشیه
تصحیح شده است.

برخی از عناوین و موضوعات و مسائل مشکل مطرح شده،
از این قرار است:

تحقیق: از جمله اوصاف مختصه جناب ولایت‌آب علیه السلام که
الضارب بالسيفين والهاجر هجرتين ....

توفیق: حدیث المؤمن ضین بخلته.

سؤال: نماز در مسجد و نماز در خانه ....

سؤال: اینکه شیاطین در ماه مبارک مغولند ....

اصولی: مفهوم شرط.

سؤال: نقلی از شیخ درباره افضلیت اعمال بدنی از مالی.

فقهیه: نفی ولد به لعان.

امتحان: شخصی در خدمت امام حسین علیه السلام گفت من تا

حال نه دروغ گفته‌ام. یکی از حضار از روی انکار گفت

این ده دروغ ....

حدیث: إن للقلوب إقبالاً وإدباراً ....

في الدعاء: يا مَنْ جَلَّ عن معاني اللطف ....

في القرآن: وجنة عرضها السماوات والأرض، صاحب

صافی رحمته الله فرمود ....

في الحديث: إذا تقارب الزمان ....

في الفقه: لو أوصى بأن كان بطنها ذكر فله درهم و ....

في الدعاء: الهي دعوت المحسن ظنه بك ثواباً ....

في القرآن: ﴿واذا رآوا تجارة أولهوا﴾ إلى آخره، چه نکته است در

تقديم تجارت در اولی وتأخیرها في الثانية؟

في القرآن: ادخلوا الجنة بما كنتم تعملون ....

في النحو: كتبه يوم الأربعاء عام كذا، عام حال است

یا بدل؟

في الخطب: لم يلد فيكون مولوداً اگر هر زاینده ....

عبارة: إن الاتفاقات لا تحمل على الأحكام ....

سؤال: در اینکه پیغمبر صلی الله علیه و آله بهترین اولین و آخرین است حرفی

نیست، اما بهترین ممکنات است یا نه؟

سؤال: تیر شهاب آیا راجع شیاطین است یا قاتل؟

سؤال: تائب را لازم است که از شرب و قمار مثلاً توبه کند

....

في القرآن: اُقتلوا يوسفَ أو اطرحوه أرضاً ... چرا قبولِ توبه ایشان شد ....

سؤال: ائمه فرموده اند: ما وافقَ كتابَ الله فُحْذَوْهُ، در احادیث ایشان می بینیم که فرموده اند: پدر ابراهیم علیه السلام آزر بوده و موافقت با قرآن هم دارد، چگونه طرح آن کنیم به مجرد آنکه موافق مذهب عامّه باشد و چه تقیه ای در اینجا بود و کذلک بعض المسائل الفقهية بدون معارضٍ صحیح.

في الفارسي: بهوقص اظفار نیکو بود / بنوعی که شمع سب خوب بود. معنی مراد شاعر چه بوده است؟ [در حاشیه] معنی الشعر: قصّ الأظفار في يوم الخميس والجمعة حسن ....
في الدعاء: شيخ بهاء الدين رحمته الله در معنی قوله اللهم لك الحمد كما خلقتني ولم أك شيئاً ....

في الحديث: در قول جناب مرتضوی علیه السلام مخاطباً للدنيا: دنیا دنیا غری غیري قد طَلَّقْتَكَ ثلاثاً لا رجعة لي فيك ....

سؤال: نماز هر گاه مقبول باشد سائر عملش مقبول می شود ....

توفیق: وجه جمع حدیث خمس بنحسین ....

في الدعاء ....

في الحديث ....

سؤال ....

في النحو ....

عبارت حدیث مشهور لا تسبوا الدهر ....

تحقیق: در باب حسنین (صلوات الله علیهما) است که «سیدی شباب أهل الجنة» اگر همه اهل بهشت به سن جوانی می شوند فهما کیف کانا أفضلین من الجد والأب وأیّهما أفضل من الآخر ....

لغت: وزن کتمان معلوم حقیر نشد از حیث لغت.

تدقیق: کسی گفت اللهم ارزقني الحلال ....

امتحان: شخصی گفت به حقیر که شخصی در زیر دیوار شکسته نشسته بود، مردی به او گذشت و گفت: روغن، آن شخص جا به جا برخاست، حقیر گفتم: از تو بوی خست می آید، خوشش نیامد. گفتم: چنانکه آن را می سازی این را هم بساز چه می شود؟

حلّ معماً در حاشیه: روغن دهن است و دهن دهن است و دهن فر است و فر مصحف فر است.

مجهول: مانویه یا ثنویه گفته اند چون در دنیا خیر و شر هر دو می بینیم هست، آنکه خیر محض است شرمی کند و آنکه شریر است خیر نمی کند، پس فاعل خیر یزدان است و فاعل شر اهرمن و به قول دیگر نور و ظلمت.

اولاً نور و ظلمت عَرَضْنِدْهُ جوهر و صفتند. دویم آنکه آن شری که اسناد آن به خدا نمی توان داد ....

... تبصرة ...

تذكرة ...

سؤال ...

حدیث مشکل ....

في القرآن: لا إكراه في الدين أى لا يكره أحد على دينه إلا بعد أن تبين له أولاً إكراه في الحقيقة إلزام الغير ... پاسخ در حاشیه آمده با نشان: «هذا هو الذي أفاده العارف الرباني صاحب الصافي».

مشتبه: در بسیاری از جاها در تفسیر قاضی در جای متلبسا ... [در حاشیه] در وقت مباحثه سید استاد چنین فرمود که: گویا غلط کرده است قاضی. نمی دانم کیست قاضی فیما بین.

شعر: شخصی از طلبه عظام در معنی این شعر فرمود که:

کفر و ایمان قرین یکدگرند
هر که را کفر نیست ایمان نیست

کلامی: علم نه جسم است نه جسمانی، چگونه درست می شود وجه تسمیه امیرالمؤمنین علیه السلام به بطین لائنه قال: علّمني باباً من العلم ....

اشکال: عباد بن صهیب گفت: عرض کردم به خدمت حضرت صادق علیه السلام که ابوذر افضل بود یا تو ... نحن أهل البيت لا يقاس بنا أحد ....

تفسیر قوله علیه السلام واستحقّقها یعنی الإمامة علي بن الحسين لقوله تعالى وأولو الأرحام بعضهم أولى ببعض ....

انصاف: کسی به زهری گفت: تو با امام زین العابدین علیه السلام ملاقات کرده ای، قال: نعم لقيته وما لقيت أحداً أفضل منه ....

استفهام: حضرت فرمود که: وإياك أن تدلّك تحت قدمك بالخزف فإنه يورث البرص وشیخ رحمته الله فرمود که آن خزف، خزف شام است ....

لغزومعما: شیخ رحمته الله در کشکول فرمود: من سوانح الحجاز ....

في الغناء: كيف الجمع والتوفيق بين قوله علیه السلام: رجّع بالقرآن صوتك ... الحديث وقوله علیه السلام: سيجي بعدي أقوام يرجعون بالقرآن ترجيع الغناء ....

مشکل في علم الحساب: شخصی از ریاضیین در وقت احتضار قال على ما قيل: اللهم يا من يعلم قطر الدائرة و نهاية العدد والجذر الأصم، اقضني إليك على زاوية قائمة واحشني على خط مستقيم، واقع اینها معلوم علماء اعلام نشده است که مقدور ایشان نیست یا غیر این است و چرا قطر دایره مشکل باشد؛ چه محیط و قطر هر دایره، حسب ظاهر معلوم می شود.

در حاشیه این صفحه آمده: قال في شرح التذكرة: انّ محیط کلّ دائرة ثلاثه أمثال قطرها ... وهذا ممّا بينه أرشيدس.

لغز: أي اسم اذا عكسته فعكسه كطرده يباع لكن حفظ مال المشتري في رده.

لغز من شيخنا بهاء الدين رحمته الله: ما يقول الفقهاء في طير يطير بلا جناح ....

استخبار: گاه باشد که شخص دریای حساب صد سال بماند یا بیشتر و کمتر، پس والله سريع الحساب با این حال چه قسم منطبق می شود ....

میراثیه: سه برادر پدري و مادری ارثی به ایشان رسید ....

في النسب: چند چیز را حضرت صادق علیه السلام از ابوحنیفه پرسید و جوابی نشد، فقال يا أبا حنيفة: أيهما أفضل الصلاة أم الصوم ....

تعلیل: معمر بن یحیی قال قلت لأبي جعفر علیه السلام ما بال الناس يعقلون ولا يعلمون؟ ...

تحقیق: از دلیل عقل و اجماع و نقل معلوم است که باری تعالی مرئی نمی شود یعنی دیدن او ممتنع است و حدیثی هست که ابی حمزه ثمالی قال قلت لعلي بن الحسين علیه السلام: أيّ علّة حجب الله عزّ وجلّ الخلق عن نفسه؟ ....

صلاتیّه: عن النبي صلی الله علیه و آله: خير الصفوف في الصلاة المقدم ....

... طبّية: در چیز حرام موافق حدیث شفا نیست؛ آیا به حکم طبیب حاذق تداوی به آن به مکلف و غیر مکلف چه حکم دارد از احکام خمسّه؟

رجالیّة: هشامان هر دو را هم مدح فرموده اند و هم مذمت که به جسم و صورت قائل بوده اند، خصوصاً قول الهادی علیه السلام: إنّه ليس منّا ....

منطقية: شيخ ابو سعيد به ابن سينا نوشت: إياك أن تعتمد على مباحث المعقول ....

نسبية: يحيى بن اكنم از شخصی پرسید که هرگاه دو کس مادر یکدیگر را زن کنند و از هریک از ایشان پسری آمد، این دو پسر چه قرابتی با هم دارند ....

دیناریه عامیه: گویند حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام می خواست سوار شود، شخصی به تظلم آمده عرض کرد: که یا امیرالمؤمنین إنا اخي ترك ستمائة ديناراً وقد أعطوني ديناراً ....

صرفية: به ابن جوزی منسوب است که گفت: جمع حاجت «حاجات» است و «حوائج» غلط است و همچنین «جواب» جمع ندارد و اینکه «اجوبه» می گویند غلط است، باید گفت: جواب کُتبی نه أجوبة کتبی.

فقرة: في نهج البلاغة: إنما الدنيا منتهى بصر الأعمى ....

عقلية: در دارالمجانین ابو ثمامه رفته بود که ایشان را علاج کند، دیوانه از او پرسید که: متى يجد النائم لذة النوم ... مؤلف گوید که درست است که نائم شعور ندارد .... معانية: از یکی اجله طلبه مسموع شد که نکته در ایراد حروف عطف در کلمه شهادتین در تشهد و عدم آن در اذان و اقامه به جهت حدیث معراج است ....

مرآة: مراد به قول جناب پیغمبر صلی الله علیه و آله که فرمود مخاطباً لأئمة المؤمنين عليهم السلام: هذا سيد العرب ....

کلمات غریبه: در وقتی که جناب ولایت‌آب مرتضوی علیه السلام به جنگ صفین بود که در اثنای راه منزل در بیابان بی آبی کردند ....

لغوية: ما الفرق بين الضجر والكسل ....

استعلام: موافق مشهور کنیه مصدر به عبد و به اب و ام

است و گاه هست که در اسم و لقب هر دو معنی ....

فقهية: گویند اعتبار نیست در سهوی که موجب سهو است به فتح جیم ....

تطبيق: در حدیث است که قل هو الله ثلث قرآن است ....

عربية: إن يكن خيراً فواها و اها وإن يكن شراً فواها و اها، قائل این قول کیست و مراد از معنی آن چیست؟

قراءة: قراءة أهل البيت عليهم السلام الوقف على أن تسجد ....

توضیح: اینکه حضرت فرمود که: «وأيّاكم ومحدثات الأمور»، مراد از محدثات چیست؟ هر چه امروز محدث شده است که موافق شریعت نبوی صلی الله علیه و آله نیست و دلیلی مطلق بر جواز آن نیست نه عقلاً و نه نقلاً کدام است تا ترک آن کنیم؟ یا آنکه از حدیث «كل شيء مطلق حتى يرد فيه نهي» معلوم است که آن محدث باید منهی عنه باشد؟ و فيه تناقض!

مسألة: في بعض التفاسير اجماع اهل لغت است که نمازهای فریضه از هفت کم است و از سه بیش است .... تجنیس: وفيه أيضاً بعد ذكر تفضيل العلم على المال .... خطبي: فإئتما مثلکم و مثلها کرب سلكوا سبيلاً فكأثمهم قد قطعوه ....

تحقیق: فرق میان علم و فقه چیست و مراد بقوله عليه السلام: من علامات الفقه العلم والحلم والصمت، کدام معنی است؟ استنارة: در حدیثی دیده‌ام که: حضرت صاحب الامر علیه السلام در نوروز ظهور می کند و فی آخر: يوم عاشوراء و فی آخر: يوم الغدير ....

استخبار: ارغام انف به تراب و غیره و تسبیح و مهر به خاک کربلا و امثالهما که در زمان پیغمبر صلی الله علیه و آله نشد ....

استعلام: قوله عليه السلام في آخر دعاء: ما ترددت في شيء ....

في الاستخارة: هرگاه سه افعّل ویا سه لا تفعل در ذات الرقاع متوالی درآمد خوب و الا اول افعّل و ....

سؤال: اليومان اللذان بعد الفطرا يصامان أم لا؟ ....

حديث: عن أبي جعفر عليه السلام قال: خلق الله تبارك وتعالى أرض كربلا قبل أن يخلق الكعبة بأربعة وعشرين ألف عام ....

تحقيق في صلاة الجمعة: هرگاه سه مجتهد باشند که به وجوب نماز جمعه عیناً و دیگری به حرمت و سیمین به اعاده ظهر [قائل باشند] و ما خواهیم که به موجب حدیث: «خذ حائطاً لدينک» عمل کنیم، اگر نکنیم ترک واجب و اگر بکنیم فعل محرم و اگر اعاده کنیم بنا بر رأی یکی بدعت، پس طریق نجات در مثل این مسائل به چه نحو است که به مذهب اهل بیت عليهم السلام موافق باشد؟

... آقا جمال رحمۃ اللہ علیہ فرمود علی ما نقل عنه که علامه در ارشاد به جهت نماز جمعه قائل است ....

امتحان: جمعی کبوتران به دودسته می پریدند، دسته بالا به پائین گفت: شما چند عدد دید؟ اینها گفتند: اگر یکی از شما به میان ما آید شما دو مقابل می شوید و اگر از ما یکی میان شما آید متساوی می شویم.

دعاء: در صحیفه کامله: لک یا الہی وحدانیۃ العدد و ملکہ القدرة الصمد ... اه [در حاشیه: قوله وحدانیۃ العدد إذ کلما یطلق علیہ الواحد غیرہ مرکب من أجزاء عقلیة و خارجیة ... و من تشوق إلى بسط الكلام فلیراجع إلى الشرح للصحیفة.

دقة: لي عمّة وأنا عمّا ولي خالة وأنا خالها.

نتیجہ: کلّ من قال بإمامة عمر قال بإمامة علي وكلّ من قال بإمامة علي فهو صادق و نتیجہ معلوم است [حاشیہ: لا

ينتج من قال بإمامة عمر فهو صادق؛ لأننا نقول في الكبرى أهو صادق في جميع أقواله أو في بعض أقواله، فعلى الأول لا نسلّم الكبرى وعلى الثاني ينتج من قال بإمامة عمر فهو صادق في بعض أقواله وهو لا يفيد المستدلّ.

منطقية: الكلمات مترتبّ الأجزاء وكلّ مترتبّ الأجزاء فهو حادث و النتيجة بعكس الأول.

حديث: ملاي می گفت که در جلد اول بحار است قوله عليه السلام: یا هشام لو علم الناس كيف بدء الله الخلق لم يلم أحداً ....

تحقیق: در وجه تسمیه اول به صدیق حدیثی دیدم که ملخص آن این است ....

مسألة: هرگاه غیبت کسی کردی و خواهی توبه کنی .... سرّ و استکشاف: بعد از آنکه امام رضا عليه السلام امر کرد که تصویر شیرازیشتی به درآمد و حاجب ملعون را که حمید بن مهران نام داشت، پاره پاره کرد و طعمه خود ساخت، پس مأمون به حضرت عرض کرد که: یا بن رسول الله هذا الأمر لجدکم رسول الله ثمّ لکم ....

تردد: آخوند مرحوم در زاد المعاد فرمود که در بعض روایات کراحت مستفاد می شود از نکاح بین العیدین ....

مسألة: در ایام حیات پیغمبر صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم اگر قرآن جمع و مدوّن شد، پس در قرآنی که حضرت امیر المؤمنین عليه السلام جمع کرد چه فایده و اگر مدوّن نبود پس هیچ کس از صحابه در آن ایام قرآن را به این نحو نخواندند و این تدوین و جمع که حال هست کی او را جمع کرد از خلفاء ثلاث؟ ....

في القبلة: دو نفر رفیق در قبله اجتهاد کردند و هر دو به طرفی نماز کردند و شخصی گفت به ایشان که قبله چنین است و هیچ کدام به قول او اعتماد نکردند و با وجود این

هرکدام ذبحی کردند....

في الايمان: بنابر تحقیق بعض محققین ایمان همین نفس اعتقاد است....

في المصالحة: اینکه مشهور است که مصالحه به حق و باطل هر دو می شود....

في الصوفية: هرگاه ثابت باشد خروج توقیع به لعن حلاج....

في حال فرعون: فالیوم ننجیک ببدنک که خطاب به فرعون است که نجات به چه معنی است؟...

حصراً: در جایی دیدم از کتب معتبره که إِبْنُ النَّاسِ يَنْقَسِمُونَ فِي الْآخِرَةِ بِالضَّرُورَةِ إِلَى أَرْبَعَةِ أَقْسَامٍ....

سؤال: زهاد ثمانیه کیستند؟

نجومی: حضرت امیر المؤمنین علیه السلام به شامی فرمود که: طول شمس و قمر نه صد فرسخ است و کواکب دوازده فرسخ....
کلامیه: انسان یا حیوانی که کشته شود آیا در تقدیر الهی نوشته بود....

شرعیه عامیه: زمخشری گفته: کون فاطمة علیها السلام صادقة في دعواها و آتھا من أهل الجنة لا یوجب العمل بما تدعیه إلا ببینة....

تحدید: اختلاف علما در حائر علی مشرفه الف سلام....
في زیارة عاشورا: در باب کیفیت زیارت عاشورا آخوند مرحوم در زاد المعاد....

***

راقم سطور را از شمارش و ذکر تمامی فایده ها و نکته ها و مجهولات و مشکلات علمی، لغزها و معمایاتی که در این [مجمع المسائل العویصة] گرد آمده، معذور بدارید و خود بخوانید حدیث مفصل از این مختصر که عرضه داشتم. همانطور که ملاحظه می فرمایید جامع این

مسائل، به بحث هایی که در عصر صفویه معركة الآراء بوده اشاره می کند: از نماز جمعه می گوید: حکم غنا و موسیقی را به میان می آورد؛ به اختلاف کلامی میان شیعه و سنی می پردازد و مطالب ولایی را پررنگ مطرح می کند؛ ریزی بینی هایی در چگونگی جمع میان اخبار به ظاهر متعارض دارد؛ از معانی آیات قرآنی و شرح فرازهایی از ادعیه مأثوره از حضرات معصومین سخن می گوید. به مسائل مشکل فقهی بسیار اهتمام دارد ولی علم اصول فقه و رجال را در حدّ دوسه سؤال مطرح می کند.

نگاهی گذرا به مسائل ادبی از صرف و نحو و بلاغت دارد و به ندرت مسائل مشکله ریاضیات، طب و نجوم را مطرح می کند و گرچه بیشتر پرسش ها حالت لغز و معما دارد، ولی برخی مسائل را به صورت خاص به عنوان «امتحان»، «لغز» و «معما» می آورد.

در متن کتاب نقل قولهایی از شیخ بهایی، از آخوند (علامه محمد باقر مجلسی) و آقا جمال (خوانساری) دارد همراه با دعای طلب رحمت و در حاشیه، فوایدی از فیض کاشانی دیده می شود: «هذا هو الذي أفاده العارف الرباني صاحب الصافي» والوافي.

اما مطالبی که در حاشیه صفحات درج شده داستان دیگری دارد؛ بیشتر به پاسخ پرسشهای مطرح شده در متن کتاب اختصاص یافته و گاهی نکته های غیر مربوط به آن نیز دیده می شود.

نوشته های حاشیه به خطی جدید نگاشته شده و پاسخ ها از جهت زمانی، متأخر از عصر تألیف کتاب متن می نمایند. به عنوان نمونه در ذیل جوابی که در حاشیه یکی از سؤالات (در برگ ۱۹۱ر) آمده، نشانی این چنین دارد: «چنین فرمود شیخ محمد باقر نجفی مد ظله».

و در حاشیه پرسشی دشوار از ریاضیات، جواب خود را با تأییدیه‌ای از قول ارشمیدس به پایان می‌برد.

مؤلف «مجمع المسائل» کیست؟ کلام آخر را در اول کار بگوییم: «نمی‌دانم!».

صفحه به صفحه نسخه را کاویدم، سطور داخل متن کتاب و حواشی را مرور کردم، فقط می‌توانم حدس بزنم مؤلف متن باید از سده دوازدهم هجری (یعنی پس از وفات آقا جمال در ۱۱۲۵ق) باشد و چه بسا گرایش‌های اخباری‌گری و مخالفت با صوفیه داشته و با علوم مختلف اسلامی و طبیعی آشنایی اجمالی بهم رسانده و در ارادت به اهل بیت علیهم‌السلام قدمی استوار داشته است.

مرحوم آیه الله مرعشی نجفی رحمته الله - که نسخه حاضر را در اختیار داشته و دو بخش مجزا را به هم منضم فرمودند -، درباره مؤلف بخش پایانی نسخه احتمال ذیل را استظهار نموده‌اند: «اعلم هذه المجموعة محتوية على أسئلة ذكرت في المتن وأجوبتها في الهامش ويظهر من المتن أنه كان من معاصري العلامة الشيخ أحمد بن إسماعيل الجزائري النجفي صاحب كتاب قلائد الدرر في آيات الأحكام فراجع».

شهاب‌الدین الحسینی المرعشی النجفی

۱۳۷۲

گزارش نسخه با یادداشت مرجع فرهنگ دوست شیفته و عاشق کتاب به انجام رسید؛ کسی که دهها هزار نسخه نفیس همچون این مجموعه پرفایده، به یادگار از اوباقی مانده است؛ جزاه الله عن الإسلام والمسلمين خير الجزاء.

والسلام خير ختام.^{۲۹}

۲۹. شایان ذکر است که تنها تعدادی از تصاویر اشاره شده در متن مقاله در این جامعال نشر یافت و مابقی در دفتر مجله موجود است.

الحاج میرزا محمد الرشتی	اقا محمد علی ابن العلاء الکربلائی
الحاج السید تقی القزوینی	السید صدر الدین العاملی
السید اسماعیل البهبهانی	الاصفهان

و نظیر من المرفوع ان كان من البراءة في فروع العلم وازنه كلامه العلامة حلي
 الحاج ميرزا محمد الرشتي و من رآه و علم ان الحديث من مجموع مع غيره من
 المشايخ لا يروي عن غيره من العلماء و قد احسنه عليه السلام في كتاب
 كتاب طه في الدرر في الآداب الحكام و كان له من الكتب و ما راسلنا الكلام
 جزاهم الله خير الجزاء
 شهاب الدين ميرزا محمد الرشتي القزويني

مانده به بعض العلماء المحبين من
 الاساتذة في هذه الحقبة

السيد محمد الطباطبائي من المحققين	الملا محمد باقر الرشتي هو السيد	الملا محمد صالح احمد
السيد ابو طالب القمي هو خزين من القوانين و جده السيد محمد باقر	السيد علي خاتون من القوانين و ولد العلامة سجاد القمي الطاهر	
اقا محمد بن ابراهيم القمي	السيد ناصر الله هو اسرار بن زيار الطبرستان و كان له حجة لا يرد من التواريخ	
المولى الحسن الطهراني	المولى محمد كاظم المازندراني الزاري	
الملا محمد بن المازندراني	الحاج ملا حسين الزينبي	
سيد العلماء المازندراني منصرف عنه جواز نقله في ابتداء	المصنف في القدر	
المولى اسماعيل الكاشغري	الحاج محمد حسن السمرقاني	
الشيخ طاهر بن محمد كاشغري	الحاج محمد بن المولى احمد الزاري	
المولى محمد بن محمد كاشغري	المولى عبد الله المازندراني و العلامة الشيخ الحاج ملا محمد بن المازندراني	

تفصیل کتاب بی بی سحر، نثر و غزل

[illegible]

هو الله تعالى شانه

[illegible][illegible]

جلد بریں ایک لکھ تیس ہزار
جلد دیگر از دہنم ششم ہزار اول
دو سو دہم و چہارم جلد
کتاب بروقتہ لکھ ہفت
جلد درو جلد نوزدہ ہزار
سیاسد جلد
افیا کتاب بروقتہ لکھ
ہفت جلد در یک جلد جلد
جلد
ایرغ فرستہ لکھ
فتاویٰ جلد ہشتاد

تاریخ الفی
خضر، سید
عالم آراء و عیال
فی قتلور است
فی قتلور است
فی قتلور است

طبله	طبله	طبله	طبله
روزنامه الاخبار طبله اول در	مطلع القدس طبله اول	ترجمه یمنی عقی	تاریخ طبری
حوال حضرت رسول ص طبله	دریم و طبله	طبله	طبله
درم در حوال طلف در آمدن			

سراج النبوة عليه السلام درم الاحضرت رسول الله علیه السلام	سیرت ابراهیم خلیل علیہ السلام بمبئی درم الاحضرت رسول الله علیه السلام	سیرت ابراهیم خلیل علیہ السلام درم الاحضرت رسول الله علیه السلام	سیرت ابراهیم خلیل علیہ السلام درم الاحضرت رسول الله علیه السلام

شاه نامه جلاله خداد
بر ایشین مرغ فراز
درج بطور کبریا
ابواب جهان خاطر مظلوم
تاریخ زنده که میرزا صاحب
ترخیص در جلاله
نوشته جله

جمله
چهارم از بیاد در جمله

جمله
دوره از جمله

جمله
از جمله

جمله
از جمله

جمله
 شاه و سادات و بزرگان
 در صف اول نشسته اند و جمله
 علی جلالت بزرگوار
 شاه و سادات و بزرگان
 در صف اول نشسته اند و جمله
 علی جلالت بزرگوار